

“Обществена подкрепа за устойчивото управление на зоните по Натура 2000 по черноморското крайбрежие”

Този документ е създаден с финансовата подкрепа на ФМ на ЕИП. Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от Черноморска мрежа на неправителствените организации и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на ФМ на ЕИП и Договарящия орган.

**Идентифициране и описание на проблемите на местно равнище:
очаквания и намерения на местните общности и заинтересованите
страни**

Върбан Москов

Първоначалното проучване показва, че на местно ниво още няма ясно осъзната необходимост от План за управление на зона “Босна”.

Планът за управление ще бъде част от институционалната рамка, осигуряваща устойчиво развитие на крайбрежна Странджа, но търсенето на добри институции от местните общности възниква само в определени ситуации. Институционалното търсене зависи от посоката на кръговата причинност в общественото развитие, от която се определят характера и степента на увереност в очакванията на заинтересованите. Недостатъчното търсене на подходящи форми за самоорганизация на местното население и липсата на изразен стремеж да се усъвършенстват правилата за взаимоотношенията е не само следствие от вчерашното, но и най-сериозното препятствие пред утрешното развитие на бедните райони. Местният опит също показва, че когато има вътрешно институционално търсене общностите намират начин да ги създадат или да ги внесат отвън и да ги приспособят към местните условия. Благоприятна ситуация има по времето, когато се създават странджанските трудови горско-производителни кооперации. ТГПК “Пробуда в село Велика, създадена през 1923 г. и за 22 г. до 1945 г. привлича към своята дейност 50 домакинства, от общо в селото 60. ТГПК “Рошковица”, създадена 1925 г. за 20 г. до 1945 от 429 домакинства в селото, в кооперацията са 152. За формиране на институционално търсене е необходима определена доза социален оптимизъм. Трябва да се обединят и съгласуват действията на заинтересованите страни вътре в зоната и извън зоната за обръщане посоката на кръговата причинност, чрез няколко успешно реализирани перспективни проекта с видими реални резултати. Значението на тези резултати за бъдещето на зоната трябва да е очевидно.

Основен проблем на местно равнище е как, чрез устойчиво природоползване, да се създадат условия за достоен живот на хората и да се осигури тройна (екологическа, икономическа и социална) устойчивост в развитие на територията.

Един поглед към миналото показва, че след продължителен период на движение на хората за по-добро усвояване на природните ресурси в гънките на планината, следва период, през който вниманието на основната част от населението се насочва да търси поминък извън землищата на селата около зона “Босна”. Започва упадък на селата, настъпват съществени промени в начина на ползванията на природата, което води до качествени изменения в местообитанията.

Не трябва да се забравя, че през 20 век са правени много опити, чрез активна намеса на държавата, да се обърне посоката на развитие на селата в тези райони, които не са дали трайни резултати. Най-голям обществен интерес предизвика Програмата Странджа-Сакар.

Преди да се изготви План за управление или програма за устойчиво развитие, трябва да се намерят ясни и верни отговори на въпросите: Какво е бъдещето на селата край зона “Босна”? Какво значение ще има определянето на част от територията на землищата на селата като зона от мрежата Natura 2000 за цялостното социално икономическо развитие на тези села? Как да се открие оптималния брой на хората, които могат да получават доходи от дейности в зоната? По какъв начин да се предвиди броя на местните жители, които могат да живеят постоянно в селата край зоната, макар да получават доходи от дейности, които не са свързани с ресурсите на зоната? Трябва ли да се предвиждат ограничения за собственици на имоти, които ще бъдат временни жители на селата? До каква интензивност на туристопотока, туризмът няма да се превърне в заплаха за състоянието на местообитанията? Трябва да търсим научнообосновани отговори на тези въпроси, макар да отчитаме, че науката вече преодолява крайностите на детерминизма; на физическия от 19 век и на социалния от 20 век. Много от най-изтъкнатите учени вече признават, че отвъд краткосрочния план всички бъдещи събития са толкова потънали в мъгла, че науката има много ограничени възможности да ги прогнозира. “Бъдещето принадлежи не толкова на чистите мислители, които се задоволяват – в най-добрия случай – с оптимистични или песимистични лозунги; то е по-скоро територия на размишляващите практики, които са готови да действат за осъществяване на своите идеали. Горещите сърца, съюзени с хладните глави, търсят среден път между абстрактната теория и

личния импулс. Идеалите на практическите мислители са по-реалистични от сънищата наяве на простодушните “изчислители”, които игнорират сложността на реалния живот, или от песимистичните кошмари на техните критици, които намират тази сложност за източник на отчаяние.” Стивън Тулмин с последните три изречения от “Завръщане към разума” напомня отново по-добре да се осмисля разбирането, че бъдещето на света, и в този случай и на селата край зоната, в значителна степен ще се оформи от идеалите, плановете и действията на хората. За да се реализира успешно, Планът за управление трябва да предизвика желанието и настойчивостта на голяма група от хора да работят за осъществяване на едно по-добро бъдеще, свързано със зона “Босна”.

Заинтересованите от устойчиво управление на зона “Босна” местни жители все още не са формирали реална единна общност.

Общуването между представители на местните общности, свързани със зоната е в начален етап. В сравнение с населението на селищата от ПП “Странджа” жителите на населените места от зона “Босна” почти нямат преки контакти извън двете общини. Причините са повече в историята, отколкото в географията. Липсват традиции от миналото. Още не са заличени следите от големите демографски размествания през последното столетие. След Освободителната война 1878/79 г. до Балканската война, една част от селата край зоната са били в границите на България, а другите села са останали в Турция. Всички селищни общности са формирани по различен начин. Вековна история с местно население, сравнително по-малко засегнато от миграцията, има село Ясна поляна. Ново Паничарево се създава, чрез преместване на цялото население в границите на землището от старото село на ново място, което е отразено и в името на селото. Част от жителите на село Българи, около 1923 г., се заселват край колибите Лисово, които са в покрайнините на землището на Българи и създават ново село Изгрев. След войната 1919 г., част от населението от съседното село Граматиково се заселва на мястото на съществуващи колиби и създава село Писменово. Бежанци от Източна Тракия, през 1913 г., се заселват в опразненото от изселниците село Потурнак и го наричат Велика. През 1922 г., бежанци от Източна Тракия получават разрешение лично от А. Стамболийски да създадат село на мястото на чифлика Хорозлар и го наричат Стамболийско, преименувано след една година във Фазаново. За това състояние на местната общност имат принос и направените промени в административното и териториалното устройство на общините. Трите села от община Приморско, землищата на които влизат

в зона “Босна” са от няколко години в тази нова община. Ново Паничарево и Ясна поляна са били в община Созопол, а Писменово в община Царево.

Предпоставка за създаване и изпълнение на ефективен План за управление е това население да се превърне в общност, самоидентифицираща се със зона “Босна” и заинтересована от нейното бъдеще. Това е един от най-сериозните проблеми, без решението на който устойчивото управление на зона “Босна” като единна и цялостна система ще бъде трудно осъществимо. При подготовката на добър стратегически План за управление не трябва да се забравя, че повечето екологически проблеми са резултат на досегашното развитие на реалния живот и на практика са сложен исторически продукт на съществуващите икономически, социални и културни условия. Планирането ще бъде безсъдържателно без пълно разглеждане и оценка на тези социални, стопански и културни условия. Дейностите, за които се предвижда подкрепа, трябва да укрепват връзките на всички нива, но главното внимание да се насочи към засилване интегритета на населението в малките села и формиране на заинтересовани местни общности, които да работят по междуселищни и зонални програми.

Съществуващата структура на собствеността и конфигурацията на имотите, в съчетание с топографията на територията, значително усложняват решенията на много проблеми, ограничаващи възможностите за развитие.

Може би в по-малка степен, отколкото за територията на ПП “Странджа”, но и тук, дори и след поземлената реформа, остава мозаечният характер на фондовете на държавната, общинската и частната собственост. Трудно се преодолява наследството на предишния модел на селскостопанска дейност – колибарството. Проблемите са усложнени от почти полувековното прекъсване в икономическата реализация на частната собственост върху земята. Трудно може да се открие територии или собственици, които да са в състояние да стартират селскостопанска дейност, и най-вече пасищно животновъдство без да им се наложи да разрешават много трудни проблеми със собствеността на земята: частна, общинска и държавна. За да се подкрепи стопанската инициатива в това направление е нужно да се изработи, обсъди, утвърди и подкрепи разумен нов модел, който да отчете историческия опит и да се съобрази с изискванията на бъдещето.

Няма институционализиран легитимен зонален субект, заинтересован от устойчивото управление на зона “Босна”.

Формирането на заинтересован зонален субект трябва да бъде резултат на успешно осъществен проект за изготвяне на План за управление на зона “Босна”. Но наличието на такъв субект ще бъде предпоставка за осъществяване на Плана за управление. Най-добрият вариант е този субект Асоциация “Босна” да се формира с обединени действия на трите сектори и да включва представители на стопанския сектор, държавата, общините и гражданските сдружения. Чрез участието си в създаването и подкрепата за дейността на Асоциация “Босна” всички страни ще поемат и своята отговорност за изпълнението на Плана за управление. Това предложение вероятно ще срещне сериозни възражения, защото е трудно осъществимо и са необходими много преговори и договаряния за правата и отговорностите на различните участници. Но разходите за такъв подход ще имат много по-голяма ефективност от разходите за създаване на един безсубектен План за управление на зоната, който може само да бъде представен в киберпространството.

Липсва споделена визия за бъдещето на зона “Босна”, която да приобщи местните хора към политиката за опазване на природните местообитания.

Човешката дейност е целесъобразна и затова само споделената представа за бъдещето може да интегрира хората в общност. Колкото е по-ясна тази картина на утрешния ден, толкова повече обществена енергия ще се насочи за претворяването и в живота. Експертите трябва да помогнат на заинтересованите страни за формирането на споделена визия за бъдещето на зона “Босна”. Когато се възприеме от хората, общата визия за бъдещето ще се реализира, чрез техните индивидуални планове и проекти. Затова е много важно изготвянето на Плана за управление на зоната на всички етапи да си взаимодейства с формирането на жизнените планове на тези, които са готови да свържат съдбата си с бъдещето на зона “Босна” и да стопанисват нейните възстановени и съхранени природни местообитания. При изготвяне на Плана за управление да се постигне баланс на усилията в следните направления: да се направи обективна оценка на състоянието и на тенденциите на протичащите процеси в екосистемата; да се формулират стратегически цели за възстановяването и съхранението на местообитанията и видовете в добро състояние; тези цели да се осмислят и утвърдят като морални ценности за месните общности; да се създадат и утвърдят правила, политики и стимули за насочване интересите и подкрепа на различни форми на активност за осъществяване на

приоритетите и мерките по Плана. “Объдеществяването” на Плана за управление зависи от броя на заинтересованите хора, които са готови да действат за осъществяване на своите идеали, превърнатив лични планове и проекти.

Проблем е ефективното интегриране на Плана за управление в системата от документи по планиране.

Никой планиращ орган не е в състояние да асимилира цялото локално знание, необходимо за тройна устойчивост в управлението на зона “Босна”. Като самостоятелен документ Плана за управление може да бъде инструмент за провеждане на рестриктивна политика, но е малко вероятно да стане основа за устойчиво управление на процесите в зоната. Независимо от това кой от съществуващите субекти ще отговаря за изпълнението на Плана, вероятността от конфликти между заинтересованите страни е голяма. Трябва по-добре да се проучи и да се отчита опита от изготвяне, обсъждане и утвърждаване на Плана за управление на Природен парк “Странджа”. Според екипа, основа за осъществяване на връзката между Общинските планове за развитие и Плана за управление на зоната могат да станат селищните програми за устойчиво развитие на селата от зоната. Идеята е програмите да се изготвят като планове за управление на целите земища на селата - както в зоната, така и извън зоната. По този начин в процеса на изготвяне на Плана за управление на зоната ще се извършва непрекъснат обмен на информация и двустранно съгласуване “отгоре надолу” и между различните документи на планирането и териториалното устройство. Това може да се осъществи при една реална децентрализация и действително местно самоуправление. Включването на местното население в създаване и процедури за легитимно утвърждаване на селищните програми за развитие в най-голяма степен ще съдейства за интегриране на хората в общност.

Няма общоприета интердисциплинарна оценка на причините и източниците на заплахите за местообитанията в зона “Босна”.

Обсъжданията трябва да формират единна и вярна оценка дали и доколко констатацията: “Състоянието на природните местообитания в европейската територия на държавите членки се влошава непрестанно. Сериозно застрашени са все по-голям брой от различните видове диви животни и растения” се отнася и за зона Босна. Да се постигне по-голямо единство по отношение източниците на заплахите. Очевидно е, че заплахи идват от различни посоки: не само от засилване на традиционни ползвания, но и от навлизане на нови дейности с не много изяснени

въздействия, както и поради оттегляне на значителна част от хората от територията и промяна в характера на техните ползвания. Планът за управление трябва да се предшества от обективна оценка на състоянието на общностите, дейностите и на институциите. Изследването трябва да направи вярна оценка на силните и слабите страни в дейността на институциите и организациите, управляващи устойчивото природоползване в зоната. На основата на тази оценка трябва да подготви предложение за промени, насочени за подобряване дейността на тези институции. За осигуряване успеха на Плана работата не трябва да се ограничава само до институционална диагноза, важно е да се подготви и съответната организационна терапия.

Няма система за мониторинг върху промените на факторите, които определят състоянието на местообитанията.

“За изпълнение на настоящата Директива е абсолютно необходимо разширяване на научните и техническите знания. Следователно трябва да се поощрява необходимата изследователска и научна дейност в тази насока.” За съжаление, колкото повече се говори за настъпващите промени – главно за климатичните, но се отнася за всички фактори – толкова по-малко внимание се отделя за събиране на достоверна информация за протичащите процеси. Мрежата за събиране на агроклиматична информация достигна своята най-висока точка в развитието през 60-те години на 20 век, когато във всяко населено място имаше дъждомерен пост и се следеше температурата. Превръщането на знанието в основен ресурс за местната наукоемка икономика налага, заинтересованите от устойчиво управление на зона “Босна” трябва да създадат своя система за мониторинг.

Зоната се свързва главно с нови ограничения, а не с нови възможности.

В обществото като цяло и сред местните общности, защитените зони и територии се свързват преди всичко с рестрикции и забрани. Не достига експертната и финансова подкрепа за проекти които трябва да се превърнат биоразнообразието в реално богатство за местното население. Това показва, че не са осмислени структурните промени в световното стопанство, свързани с прехода към икономиката на културното производство. След хиляди години преобразуване на природните ресурси в стоки за потребление, вниманието на бизнеса все повече се насочва към превръщане на природното и културно наследство в платени преживявания и забавления. “В края на краищата производителите на преживявания ще формират основен, ако не и

основния сектор на икономиката.”(Тофлър) Секторът, предлагаш преживявания се развива два пъти по-бързо от сектора на услугите като цяло. Задачата на Плана е да открие реални, осъществими възможности за стопански и културен напредък на селата край зона “Босна” и преди всичко за привлекателен и доходен поминък на хората, свързани с нея. Землищата на селата могат да се превърнат в сцени, природното и културно наследство в декори, а местните хора в скъпо платени творци, които умело представят своя културен принос към човечеството. Природните ресурси – чистата почва, живата вода и здравословния въздух - да се използват за укрепване на човешкото здраве, а селата край зоната да се превърнат в центрове на познание и здравословен живот.

Устойчивото управление на зоната и развитието на селата край нея ще се ограничава от дефицит на социален капитал.

Директивата изисква мерките за възстановяване на благоприятното състояние на природните местообитания и видовете животни и растения да вземат под внимание изискванията на стопанството, обществото и културата, както и регионалните и местните особености. Проучването показва недостиг на доверие в официалните институции и в междучовешките отношения. Развитието на местните общности зависи от социалния капитал, той е обусловен от доверието, което е важна характеристика на обществото. Зависи доколко хората вярват, че правилата, нормите и ценностите са ефективни. Дефицита на социален капитал се изразява в разбирането, че закона е “порта в полето” или “паяжина, в която се ловят мухите, но само полепва по крилетата на орлите.” Доминират идеята за единичното спасение и “авантаджийство” - стремеж да се използват безплатни обществени блага.

Устойчиво управление на зона “Босна” е възможно, ако силния натиск на глобалните пари се балансира от стимули на непарично признаване от жива местна култура.

Безличното споделяне на информация не е достатъчно за създаване на доверие и уважение; за това е необходим непосредствен контакт и реципрочен ангажимент, какъвто се поражда при ежедневното общуване и обществено взаимодействие между хората от местната общност. “Да бъдеш човек означава да бъдеш в комуникация в рамките на някаква човешка култура, а да бъдеш в някаква човешка култура означава да виждаш и познаваш света – да комуникираш – по начин, който всекидневно пресъздава тази определена култура.”(Тейър) Въпреки глобализацията географската близост остава важна и дори повече от преди. Размяната на блага и дейности, основана на местни

норми е особено важна за устойчиво развитие на територията. Сътрудничеството ще осигури ниски разходи при обмена на стоки и услуги, но това не може да се осъществява при ниска степен на доверие. Трябва да се използват подходящи форми за утвърждаване регулиращата роля на местната култура. Изготвянето и осъществяването на Плана за управление ще бъде процес на формиране на нова екологична култура. Съживената местна култура ще стимулира обмена на мнения и намерения. Като променя приоритети и потребности, екокултурата придава нов смисъл на съществуването и на живота. За да възстановят и съхраняват природните местообитания и видовете в добро състояние, в местните общности трябва да доминира културата. Главното внимание трябва да се насочи към разкриване на синергичните връзки между различните сектори и дейности. Да се интегрират силите на икономистите и еколозите за използване на специфични природни условия и ресурси за създаване на привлекателен поминък за хората. Специално внимание да се обърне на тези елементи на екосистемата, които осигуряват блага за хората. Задачата на комплексния екологичен анализ ще бъде да разкрие всички прави и обратни връзки в системата, и да даде идеи на хората как тези връзки да се превърнат във взаимноподкрепящи се проекти. Интердисциплинарни екипи трябва да търсят синергията във всичко, като задълбочено да изследват всякакви външни и последващи ефекти. Горите подобряват и стабилизират климата - задържат снега през зимата, осигуряват влагозапасяване на почвата и подобряват микроклимата, предпазват нивите от суховеи, водна и ветрова ерозия – и увеличават добивите от селскостопанските култури. Едностранчивостта се изразява в това, че повечето специалисти се интересуват, как природните фактори въздействат на земеделието, горското стопанство, животновъдството, водното стопанство и т. н.. Според авторите на проекта за План за управление, в селата от района край зона “Босна”, уменията да се прилага комплексен подход за създаване на положителна синергия ще бъде решаващо за конкурентоспособността на новите стопански дейности за устойчиво природоползване.

Трябва да се усъвършенства процедурата на обществените обсъждания и да се работи за развитие на чувството за отговорност.

Според екипа няма начин да се разгърне един ефективен проект за изследване състоянието и планиране, без активно участие на заинтересованите от изпълнението на Плана за управление. Участвайки в дискусиата в процеса на изготвяне на Плана за управление местните

хора ще помогнат да се определят промените, които ще бъде добре да се осъществят, за да се постигнат определените цели. Местната информация се обработва по-бързо близо до мястото и за това всяка местна общност трябва да има възможност да поеме ръководните задължения по въпроси, които пряко засягат жизнените условия и тяхното бъдеще. Участието на заинтересованите не е пречка за плодотворно протичане на изследването и не представлява заплаха за обективността на неговите резултати.

Липсват традиции и умение да се обявяват и защитават намерения, да преговаря, да се правят компромиси и да се утвърждават договори.

За да се спечели доверието на хората е важно при обсъждането да успеем да се съсредоточим не само върху интелектуалното съдържание на различните аргументи, но и на персоналните становища на различните участници в дискусията. Много е възможно мненията и предложенията да бъдат изкривени, не само от слаба грамотност, но и от силна заинтересованост. Трябва да се усъвършенства процедурата за обявяване на намеренията и да се осигури възможност за защита на проектите. Когато е нужно трябва с конкретна работа и аргументи да се доказва, че те действително са изкривени и по какъв начин. Трябва да преобладава дух на добронамереност и толерантност. Трудно е да се участва в ползотворна дискусия, когато едната страна надменно заявява, че има монопол на истината и само тя може сигурно да върви през гъстата мъгла на времето и да открива точната истина за бъдещето. Създаването на нормативна база за устойчиво управление изисква екологите да се научат да се противопоставят на собствената си тенденциозност. Трябва открито да обявяват интересите и ценностите от които се ръководят и да се стараят да предоставят възможност на противниците да ги критикуват. Дискусията в процеса на изготвяне на Плана за управление ще бъде ползотворна, ако “херменевтиката на подозрението към чуждата позиция е балансирана от херменевтиката на съмнението в своята.”

Все още най-заинтересованите от устойчивото управление на зона “Босна” нямат достатъчно самочувствие да изразяват самостоятелно своето мнение по всички въпроси засягащи зоната.

Важно значение за бъдещето на зоната има развитието на взаимоотношенията между заинтересованите страни от различните нива. Това особено се отнася между заинтересованите от местно селищно ниво и тези от регионално и национално, които често се появяват на територията, осъществявайки дейности по различни проекти. Много

добри инициативи са осъществени с координиращата роля на ДПП ‘Странджа’. Някои от тези проекти – на Княжество Монако за южното крайбрежие, Ф-я ‘Биоразнообразие’ за гражданското общество действително помогнаха на местните общности да се запознаят с чужд опит и да изградят малка инфраструктура. Предполагаме, че авторите и изпълнителите на всички проекти идват с добрите намерения да търсят добро бъдеще на хората от Странджа, но често резултатите от тях не достигат до местните хора. Изпълнителите на следващите проекти не винаги знаят и могат да се съобразяват с извършването от другите организации. На практика няма координация между осъществяваните проекти, защото се финансират по различни програми. По принцип донорските програми финансират теми, които са важни за тяхната бъдеща дейност. Искат да изяснят състоянието, да идентифицират заинтересованите страни и техните очаквания и намерения. Хората от местно ниво, които са заинтересовани от развитието на района са подложени на повече от десетгодишно непрекъснато идентифициране и изясняване на техните намерения. Твърде много са проектите за подготовка на стратегии и програми и твърде малко са проектите, които са предизвикали някакви промени в положението на селата. Повечето оптимистични стратегии и програми се подготвят на фона на протичащия процес на закриване на училища, болници, изтегляне на служби и услуги в областните центрове. Засилва се усещането на местните хора, че са използвани. Сред активните защитници на биоразнообразието преобладават професионалните еколози, които една значителна част от обществото възприема като екокариеристи. Това неизбежно ще засилва напрежението между заинтересованите страни и особено във взаимоотношението между нивата. Трябва много внимателно да се провеждат практическите модули по обучение в планирането, за да не се формират неоснователни очаквания. Известно ни е, че и в момента има най-малко три проекта, които идентифицират заинтересованите страни от бъдещето на територията.

“Но на практика проблемът е дори още по-сериозен: международната общност е не просто ограничена във възможностите си за формирането на капацитет; тя фактически се оказва съучастник в разграждането на институционалния капацитет в много развиващи се страни. Това разграждане се случва независимо от най-добрите намерения на донорите и е резултат на противоречиви цели, които е призвана да обслужва помощта...директното доставяне на услугите почти винаги подкопава способността на местното управление

да се справя с тази задача след приключване на програмата за помощи.” Това твърдение на Ф.Фукояма от “Строежът на държавата – управление и световен ред през ХХІ век” е валидно в значителна степен и за финансираните проекти за развитие на гражданския сектор на местните общности.

Местните общности все още не са узряли да критикуват политиката за устойчиво развитие на селските райони, опитваща се да налага на селата същите критерии за ефективността, които са характерни за градовете.

Налагат се специализацията и концентрацията, които са в основата на индустриализацията и урбанизацията. Въпреки програмите за развитие на селските райони от селата продължават да изгичат жизнено важни ресурси. Влошават се условията за активизиране на културния живот в селата край зоната. Реформите в училищата и болниците предизвикват може би последната принудителна миграционна вълна, предизвикана от политиката. Единственото село с училище край зоната е Ново Паничарево. Въпреки добрите намерения на авторите на реформите, практиката показва, че голяма част от децата от закритите училища ще получат образователна услуга с влошено качество, а някои от тях няма да получат никаква и ще увеличат неграмотността в селските райони. Откъснати от своята семейна и жизнена среда значителна част от децата, просто не могат да се адаптират сред огромните човешки тълпи в градските училища. Повсеместното прилагане на идеята за конурентоспособно образование доведе до рязко увеличаване на неграмотността на подрастващите в селата, отдалечени от големите градове. Устойчивото развитие на тези райони се нуждае най-много от инвестиции на повече интелектуален капитал, за да се разгръща творческия потенциал на мнозинството от местните хора. Без образовани хора с дългосрочни жизнени планове, не може да се развива умението на местните общности за участие в различни иновационни мрежи.

Затварянето на училищата и здравните пунктове в селата ще има трудно прогнозируеми последици за бъдещето. Прекалената икономизация на нестопанската сфера в селските райони, в повечето случаи, в крайна сметка ще има тежки отрицателни икономически последици. Щетите от загубената перспектива, от социални и природни бедствия – пороите, пожарите, бркониерството върху природното и културно богатство, многократно ще превишават икономите от закритите училища. Силно се ограничават възможностите за устойчиво развитие на селата на основата на екологичен и селски туризъм. Пряко се

ограничават възможностите за превръщане на селата в центрове за познание и здравословен живот, за интелектуализация на всички дейности в селските райони.